

26. Свенціцька В. Різьблені ручні хрести XVII–XX ст./ Віра Свенціцька : в 2 ч. – Ч. 1. Текст. – Львів, 1939. – 39 с.; – Ч. 2. Ілюстрації. – Львів, 1939. – 24 с.
27. Січинський В. Українське деревляне будівництво і різьба / Володимир Січинський. – Львів, 1936. – 32 с.
28. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / Михайло Євстахійович Станкевич. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2002. – 479 с.
29. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура Українців Карпат: Культурно-традиційний аспект / Ярослав Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2007. – 640 с.
30. Юрченко П. Дерев'яна архітектура України / Петро Юрченко. – Київ : Будівельник, 1970–1971. – 191 с.
31. Щербаківський Д. Українське мистецтво: В 2 т. – Т. 1. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці / Данило Щербаківський. – Київ–Прага, 1926. – 62 с.
32. Montevicchi B., Vasco Rocca S. Suppellettile ecclesiastica I. 4. Dizionario terminologico / Bernadetta Montevicchi, Sandra Vasco Rocca. – Centro Di, 1988. — 493 p.

Борлак Іванна, Петрова Наталія

УДК 394.2(477.7)(=512.165+135.2+163.2)

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ ПОРУБІЖЖЯ: ГАГАУЗО-БОЛГАРСЬКО-МОЛДОВСЬКА ВЗАЄМОДІЯ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВOSTІ ГАГАУЗІВ БУДЖАКА

Стаття присвячена аналізу деяких локальних рис гагаузької календарної обрядовості гагаузів, сформованих в результаті взаємодії гагаузької, болгарської та молдовської культур. Наводяться приклади та мовна специфіка текстів пісень, які супроводжують обряди у гагаузів.

Ключові слова: гагаузи, болгар, молдовани, календарна обрядовість, етнокультурні контакти, Буджак.

Дослідження взаємодії представників різних етносів порубіжних територій є актуальним напрямом в сучасній етнології. Особливо цікавим з наукової точки зору є Південь України як своєрідний історико-етнографічний регіон, що визначається мішаним складом населення та його порівняно великою соціальною рухливістю [12, с. 26]. У даній статті простежуються наслідки взаємодії в умовах полікультурного Буджаку (болг. Буджак, рум. Bugeac, гаг. Висак; пер. з тур. busak – «кут») – історичної області на півдні Бессарабії, що займає південну частину межиріччя Дунаю і Дністра. Ця територія характеризується строкатим етнічним складом і є одним з найбільш своєрідних регіонів сучасної України у мовному, культурному, географічному відношеннях [4].

Строкатість та полікультурність регіону, де століттями пліч о пліч проживають українці, болгари, гагаузи, молдовани, росіяни призвела до побутування в системі традиційної обрядовості спільних назв. Особливо цікаво це простежується в календарній обрядовості, що характеризується наявністю християнських православних свят зі спільними назвами. Ми сконцентруємо увагу на календарній обрядовості гагаузів Буджака, на її специфічних рисах та окремих наслідках взаємодії з представниками інших етносів. Гагаузи сповідують православ'я, а гагаузька мова належить до огузької групи тюркських мов. Писемність гагаузів існує на основі латинського алфавіту. Отже, з одного боку – релігійні уподобання є фактором, який може сприяти появі спільних назв та інших варіантів взаємовпливів, натомість мова, навпаки, є вельми специфічною. Слід зазначити, що переважна більшість гагаузів України (понад 31 000 осіб) мешкають саме в Буджаку (Ізмаїльський, Кілійський, Болградський райони Одеської області).

Метою статті є спроба аналізу деяких локальних рис зимового циклу календарної обрядовості гагаузів, що сформувались у полікультурному середовищі Буджака.

Календар гагаузів являє собою струнку систему організації святково-обрядового, побутового та повсякденного життя, який регулює господарську, трудову діяльність, перекодовує на річну вісь всю структуру життєвого циклу людини та функціонування сільської громади, тому є зрозумілою близькість та однотипність календарної

обрядовості гагаузів з балканськими народами, зокрема з болгарами [11, с. 84-86]. Питання виявлення етнокультурних компонентів календарної обрядовості болгар і гагаузів Південної України, аналіз їх співвідношення, а також історичних коренів тих обрядів та звичаїв, що є вирішальними для етногенезу й культурогенезу цих етнічних спільнот були предметом наукової уваги дослідників [6; 7, с. 34-44].

При порівнянні календарної обрядовості гагаузів, болгар та молдован привертають увагу як етнічно специфічні (мовно), риси, так і наявні спільні: поділ на обрядові цикли, спільні назви обрядів, структура та поєднання текстів пісень та промовлянь. Окремого вивчення потребує гагаузька обрядовість, яка представляє собою переплетення різних за походженням обрядів різних етносів. Сусідство трьох мов (гагаузької, болгарської, молдовської) знайшло своє відображення в обрядовому фольклорі гагаузів, зокрема і в найважливіших зимових святах. Дослідниками зафіксовано взаємодію у вигляді поєднання текстів гагаузькою, болгарською і молдовською мовами в календарній обрядовості гагаузів.

Відомо, що формування гагаузів в якості самостійного етносу відбувалося на території Балканського півострова, а останній етап – в Північно-Східній Болгарії. Упродовж багатьох століть гагаузи жили по сусідству з болгарами, греками, турками, румунами, молдаванами. Християнство докорінно вплинуло на хід етнічних процесів, а також на духовну культуру предків гагаузів. З одного боку, воно об'єднало генетично різномірні етнічні компоненти в єдину етнічну спільність. З іншого зіграло роль етнічного розмежування гагаузів-християн від турецького мусульманського населення Балкан і в той же час стало основою для близькості різноетнічних народів (болгар і гагаузів). [5, с. 217-218]

Тривале проживання в умовах полікультурного середовища та змішані шлюби, що поступово стали набувати поширення в другій половині ХХ ст., об'єктивно вели до посилення та поглиблення етнокультурних контактів. Таким шляхом, на наш погляд, могли проникнути в гагаузьке середовище ряд сюжетів, що мали поширення у сусідів (болгар, молдован, українців, інш). Разом з тим слід зауважити, що іноетнічні сюжети мали ймовірність так

би мовити «прижитись» в гагаузькому фольклорі, тільки за умови наявності певного співвідношення всередині самої гагаузької традиції, оскільки запозичення припускають в сприймаючій культурі не пусте місце, а зустрічні течії, спільний напрямок мислення, моральні цінності, етичні норми і т. д. [10]. Отже, можна припустити, що переселившись в Бессарабію, вони вже мали цілу низку спільного з цими народами. Тут обрядовість тільки змінювалась та набувала новацій.

Розглянемо найважливіші елементи календарної обрядовості гагаузів, зосереджуючи увагу на термінології та мові виконання обрядодій.

Для позначення назв календарних обрядових реалій гагаузи використовують як запозичену так і власне гагаузьку лексику. Дослідниця Сорочяну Е. зазначає, що запозичення і кальки складають більше половини всіх обрядових термінів [15, с. 18].

Найбільше число запозичень пов'язано з болгарською мовою, і це природно, оскільки на Балканах болгарська календарна обрядовість була сприйнята гагаузами, а лексичні одиниці, які її позначають, – гагаузькою мовою. Як зазначає Сорочяну Е. до болгарських найменувань відносяться назви народних свят: «Kolada», «Surva», «Rusali», «Dragayka», «Pipiruda», «Germançu» та їх похідні, назви ритуальних хлібів, обрядових атрибутів, назви самих учасників обряду («kolaç» («коровай»), «pita» («піта»), «kitka» («кітка»), «fenet» («вінець»), «dever» («деверя») та ін.) З болгарської мови запозичені назви днів православних свят: «Sveti Dimitri», «Sveti Andrey», «Sveti Varvara». До болгарської мови сходять і такі церковні терміни як «Blaguşteni», «Spas», «Troyta», «Pobrajna», «Stratenie» [17, с. 128]. Натомість маємо припущення, що деякі назви мають спільність із слов'янськими, зокрема українськими (Коляда, Русалії та інш.)

Основний пласт гагаузької календарної термінології становлять болгарські кальки. Так, в болгарській мові, дні присвячені православним святам, позначені складною лексемою, складеною з антропоніма і слова ден. Гагаузькою мовою ці складні лексеми скальковані словосполученнями ізафетного типу: «Andrey günü», «Varvara günü», «Nikola günü» і т.п. Як і в болгарській мові, терміни живаються в скороченому вигляді: Andrey, Varvara, Nikola.

Щодо ж найменування напередодні святкових днів гагаузькою мовою то вони є болгарськими кальками і частково східно-романськими запозиченнями: «*Andreya karşı*» – «Срещу Андреевден», «*İgnajdene karşı*» – «Срещу Ігнажден» та ін; «*Koladaya karşı*», «*Kolada ajunu*» (рум. «*Ajun*» (напередодні); «*Eni Yıla karşı*», «*eni yıl ajunu*» – «сереш Нова година»; «*Ay Yordan ajunu*», «*Ajun ayazması*» – «сереш Йордановден». В інших термінологічних словосполученнях лексема «*ajun*» в гагаузькій терміносистемі не вживається, крім як самостійно «*Ajun*» у значенні напередодні Різдва.

З болгарської мови калькують термінологічні словосполучення з опорною лексемою свято: «*Tauk yortuları*» – «Пілешкі празник» («свято курей»); «*Rusali yortuları*» – «Русалімські празніці» («русальські свята»); «*Yabanı yortuları, canavar yortuları*» – «Вьлчі / Вьлцкіте празніці» («вовчі свята»).[17, с.134] Так за моделлю Колажні пости – «*Kolada oğucu*» («Різдва́ний піст») утворюються найменування інших постів: «*Paskellâ oğucu*» («Великодній піст»), «*Panaya oğucu*» («Богородичен пост», «*Pitrou oğucu*» («Петровський піст») і ін. Лексема «*oğuç*» (перського походження) запозичена як гагаузами, так і турками.

Цікаві номінативні форми існують для позначення дня бабки-повитухи. Запозичений термін «*Babinden*» рівноправно вживається з калькований формою даного терміну «*Babu günü*». Найпоширенішим є поєднання, що складається з болгарського визначення «*babin*» і гагаузької лексеми «день»: «*Babin günü*».

З болгарської мови калькують і назви основних обрядових дій: «*kolaç okumaa*» – «опчітам» («удрічам»); «*trimur tutmaa*» – «държът трімур» («дотримувати строгий триденний пост»); «*gezmää Kolada*». – «ходячи на Колада» – «колядувати» ; «*Surva gezmää*». – «ходячи на сорвакі» – «ритуальний обхід будинків на Новий рік»; «*Lazari gezmää*» – «ходячи на Лазар» – «лазарувати» [11, с. 87-88].

Компактне проживання гагаузів в Буджаку поруч з східнороманським населенням, зокрема, з молдованами знайшло відображення у контактах, зокрема у звичаєво-обрядовій культурі. Так, в основному, це стосується зимових свят, слід зауважити, що разом з обрядами запозичена і обрядова лексика. Вона не

численна, але досить міцно засвоєна, активна, незважаючи на те, що багатьом з запозичених відповідають також і гагаузькі варіанти. Разом з обрядом «зберігання часнику» запозичений і його термін «Usturoy» (рум. «usturoi» «часник») – основний атрибут обряду. Два східнороманських терміна пов'язані з поминальними обрядами: «romana» і «Moși» (Moșa). Сорочяну Е. вважає, що старослов'янське слово «пам'ять» прийшло до гагаузів через румунський у значенні «поминки», «калач, який дають за помин душі». «Троїцька задушніца», що відзначається на честь предків взагалі, названа адаптованою формою «Moși» (Moșa) – у молдаван. – «Mosilor», «Mosii de Rusalii», «Троїцькі діди» [17, с. 222-223].

Отже, на прикладі різдвяно-новорічної обрядовості, спробуємо виявити концентрацію багатьох спільних обрядів на термінах.

Так, для позначення свята Різдва у гагаузів використовувалися різні терміни: «Kolada» («Колада»), «Koladi» («Коладі»), «Kreçun» («Кречун»), «Kraçun» («Крачун»). Перші два терміни і різні його варіації використовуються в Болгарії. Термін «Kraçun» («Крачун») з незначними змінами використовується у румунів, молдован, угорців, у деяких слов'янських народів (болгар, словенців, українців) в значенні - Святки, Різдво. Якщо для позначення свята Різдва гагаузи використовували одночасно два терміни, поширені у слов'янських і східно-романських народів, то для позначення Нового року використовували тюркський термін «Eni Yıl» («Єні іл»).

Разом з тим, вітальний репертуар (різдвяний і новорічний), а також назви колядування напередодні Різдва і Нового року були суворо визначені і ніколи не підмінялися. Колядування напередодні Різдва має назву «kolada gezmââ» («колада гезьмя»), а колядування напередодні Нового року – «hey-hey gezmââ» («хей-хей гезьмя»), «keçiylân gezmââ» («кечійлян гезьмя»), «puluklan gezmââ» («пу-луклан гезьмя»).

Різдвяні колядки виконувалися в основному болгарською мовою, рідко гагаузькою, а новорічні привітання – гагаузькою мовою, але частіше молдовською. Зміст обрядових текстів колядники не розуміли, тому вони виконувалися в спотвореному вигляді [2]. Натомість маємо також цікаві спогади від респондентів про те, що в мовах полікультурних населених пунктів, де мешкали молдовани,

гагаузи, українці, під час різдвяних колядувань діти (незалежно від свого етнічного походження) навмисно виконували колядки мовою господарів (бо так давали більше гостинців та грошей) [1; 8].

На відміну від різдвяних колядок, новорічних привітань гагаузькою мовою набагато більше. Гагаузькі новорічні вітання зазвичай були частиною театралізованих вистав, головним з яких було колядування з «бухаєм», «buşulan gezmââ» («буілян гезьмя») (спеціальним інструментом, що імітує рев бика), з козою «kaprıylan gezmââ» («капріялан гезьмя»), рідше «keçiylan gezmââ» («кечіялян гезьмя») та ін. [9, с. 39-44]. Даний спосіб обходу будинків схожий з новорічним колядуванням, поширеним у румун, молдован, а також він відомий і в деяких районах Добруджі, які межують з Румунією.

Слід зазначити, що на відміну від молдован, болгар та українців, у гагаузів Буджака колядування з «бухаєм», з козою «keçiylan gezmââ» («кечіялян гезьмя») не збереглося. Сюжети новорічних привітань гагаузькою мовою різні, але всі вони завершувалися зверненням «Хей - хей!». Поряд з цим у гагаузів збереглася своєрідна форма новорічного привітання (с. Копчак, с Дмитрівка, Болградський район), зміст якого тісно пов'язаний із землеробством і зі скотарством. [16, р. 171]. Вперше воно було записано ще в шістдесятих роках минулого століття М. І. Бабоглу. [3, с. 98]

Traka, traka, duyduunuzmu? - Дзінь, дзінь, почули чи (чи відчули)

Selâmverdîk, aldınızmi? – Передали вітання, відповіли ви нам?

Kırdapulukişlâr, – На полі працює плуг,

Küydâ koyunkışlar. – У селі вівці зимують.

Sıra-sırasürülâr, – Ряд за рядом вівці (стада овець),

Şindi geldi koçitlâr. – А зараз прийшли барани;

Koçitlerin karnı aaç. – їх шлунки порожні.

Day, baba, pâtaç. – Дай, баба, п'ятак.

Деякі елементи цього новорічного привітання у гагаузів і прикріплення його до Нового року показує певну схожість з аналогічним молдавським обрядом «pluguşor» (плугушор) [14, с. 123].

Одним з різновидів новорічного привітання у гагаузів є обряд «survaki» («сурвакі»), «suvraki» («сувраки»), «survaki gezmââ» («сурвакі гезьмя»). В основі даного обряду лежить контактна магія і віра в магічну силу свіжо зірваної гілки. Як вважає Квилинкова Є.,

обряд «соркова» поширений у болгар, частини сербів, македонців, греків, албанців, румун, молдован [9, с. 39-44]. Можна припустити, що дана форма колядування, ймовірно, була запозичена гагаузами у болгар, оскільки невеликий за обсягом текст привітання вимовляли болгарською: «Surva, surva, pak dogudina, zivi zdravi drug gudina» («Сурва, сурва, пак до гудіна, живі здорові друг гудіна») [2].

Однією з форм різдвяно-новорічного колядування у гагаузів було ходіння з «зіркою» (з Різдва до Богоявлення), яке мало назву «stâuylan gezmââ» («стевалан гезьмя») («stâua» («стева») – зірка (молд.)), рідше гагаузькою «yildızlan gezmââ» («ілдізлан гезьмя»). Обряд колядування із зіркою, що виник під впливом християнства, відомий у румун, молдован, у західних і східних слов'ян. Даний обряд, мабуть, був запозичений гагаузами у молдован, оскільки текст привітання часто вимовляли молдовською [13].

Отже, проведена спроба аналізу термінології гагаузької різдвяно-новорічної обрядовості демонструє тісне переплетення різних за походженням термінів, які, ймовірно, в результаті тривалого спільного проживання, були запозичені гагаузами переважно у сусідніх болгар та молдован. Поряд з термінами були запозичені форми колядування, а також обрядовий фольклор. На підставі аналізу змісту обрядового фольклору маємо ілюстрацію того, що в різдвяній обрядовості чітко проявляється болгарський етнокультурний вплив, а в новорічній обрядовості – східнороманський і в меншій мірі болгарський вплив. Характерною рисою гагаузької новорічної обрядовості є поділ різдвяних колядок від новорічних привітань не тільки за змістом, але і за мовою їх виконання. Різдвяні колядки виконувалися в основному болгарською мовою (при колядуванні з «зіркою» – молдавською), а новорічні вітання – молдовською, гагаузькою і болгарською (в обряді сурвакі). Широке використання гагаузами термінології та фольклорних текстів болгарського та молдовського походження є одним із свідчень дружніх взаємовідносин в умовах полікультурного середовища.

Можна зробити припущення, що спільність полягає не тільки в термінології, а в багатьох випадках і в структурі самих обрядів.

Найбільшого впливу зазнали різдвяні свята, дівочі обряди («Лазарі», «Піпіруда» та ін.) та всі православні свята, оскільки у гагаузів православний календар. Гагаузька лазарська обрядовість

багато в чому схожа з аналогічною болгарською обрядовістю, але є і деякі особливості. Характерною рисою весняної болгарської лазарської обрядовості є магія родючості, при цьому на перший план висувається любовно-шлюбний мотив. Обрядова поезія у болгар відрізняється великою різноманітністю обрядових пісень, що мали диференційований спосіб виконання, і чітко простежуються обряди присвячення, тобто перехід дівчаток, які досягли статевої зрілості, в іншу вікову групу (у групу дівчат), але ця тема потребує окремого дослідження.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Вона потребує подальшого дослідження. Насамперед потрібно активно проводити записи фольклорних текстів, які ще побутують у вигляді успадкованої інформації, оскільки в умовах глобалізації, яка негативно впливає на розвиток традиційного середовища, багато елементів звичаєво-обрядової культури зазнають кардинальних змін, інколи навіть зникають.

*Борлак Иванна,
Петрова Наталья*

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ ПОГРАНИЧЬЯ: ГАГАУЗО-БОЛГАРСКО-МОЛДАВСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В КАЛЕНДАРНОЙ ОБРЯДНОСТИ ГАГАУЗОВ БУДЖАКА

Статья посвящена анализу некоторых локальных специфических черт гагаузской календарной обрядности, которые являются следствием взаимодействия гагаузской, болгарской и молдавской культур в регионе компактного проживания. Приводятся примеры и языковая специфика текстов песен, которые сопровождают обряды у гагаузов.

Ключевые слова: гагаузы, болгары, молдаване, календарная обрядность, этнокультурные контакты, заимствования, Буджак.

**THE ETHNO-CULTURAL PROCESSES AT THE BORDER:
GAGAUZ-BULGARIAN-MOLDOVAN COOPERATION IN
CALENDAR RITUALS OF THE GAGAUZ BUDJAK REGION**

The article is devoted to the analysis of some local specific features of the Gagauz calendar rites, whis all interpreted as a consequence of the interaction of the Gagauz, Bulgarian and молдівської crops in the region of compact residence. Examples and linguistic specifics of lyrics that accompany the rites of the Gagauz people are discussed here.

Keywords: Gagauz, Bulgarians, Moldovans, calendar rituals, ethnic and cultural contacts, borrowing, Budjak.

Список використаної літератури та джерел

1. Андронаки Елена Евгеньевна, 1943 р.н., с.Березино, Тарутинський р-н, Одеська обл.
2. Борлак Ганна Саввічна, 1946р.н., с. Дмитрівка, Болградський р-н, Одеська обл.
3. Гагауз фольклору / Собир. и сост. Н. И. Бабоглу. – Кишинев, 1969. – С. 98.
4. Гагаузы – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1>. Дата звернення 15.06.2015
5. Губогло М. Н. К изучению гагаузов в тюркоязычном мире Юго-Восточной Европы в свете современных задач балканистики // Балканские исследования. Исторические и историко-культурные процессы на Балканах. Вып. 7. – М., – 1982. – С. 217-218.
6. Диханов В. Я. Календарна обрядовість болгар та гагаузів Південної України [текст] : автореф. дис...к-та іст. наук : 07.00.05 / Вячеслав Якович Диханов ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.– К., 2001. – 23с.
7. Дыханов В. Я. Основные праздники календарного обрядового комплекса болгар и гагаузов Украины. 2.Гергьовден (Хедерлез) и Димитровден (Касым):

- Обрядность [Текст] / Вячеслав Яковлевич Дыханов. // Записки історичного факультету. – 1998. – № 7. – С.34-44.
8. Желясков Федор Федорович, 1971 р.н., с. Березино, Тарутинський р-н, Одеська обл.
 9. Квилинкова Е. Н. Гагаузский народный календарь. – Кишинев, 2002.
 10. Квилинкова Е. Н. Гагаузский песенный фольклор – «Грамматика жизни». – Кишинев, 2011.
 11. Квилинкова Е. Н. Межэтнические и языковые взаимовлияния гагаузской календарной обрядности.//Мысль. – Кишинев - 2004. – № 3 – С.84-88.
 12. Культура і побут населення України. /В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко, Т. В. Косміна та інш. – К., 1993. – 252 с.
 13. Марангоз Феодора Семенівна 1945 р.н., с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область, вул. Гоголя №113.
 14. Попович Ю. В. Молдавские новогодние праздники. – Кишинев, 1974.
 15. Сорочану Е. С. Терминология болгарской календарной обрядности в сравнении с гагаузской (На материале болгарских и гагаузских говоров Бессарабии). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Москва, 1995.
 16. Moldova Gagauzlarmhalktürküleri. – С. 171.
 17. Soroşanu Evdokia Gagauzların Kalendar adetleri. – Kişinöv, 2006.

Вахніна Лариса

УДК 316.733.001.361.(477.7)(1> - 192.2)

КУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПОГРАНИЧЧІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Дослідження порубіжжя стало однією з найбільш актуальних проблем останніх років для істориків, літературознавців, соціологів. Вивчення пограниччя є також важливим для фольклористів та